
**Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність**

УДК 343.132

В. І. Галаган,
доктор юридичних наук,
професор, професор кафедри
галузових правових
наук факультету
правничих наук
Національного університету
«Києво-Могилянська
академія»

ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті досліджений процесуальний порядок проведення ряду слідчих (розшукових) дій за Кримінальним процесуальним кодексом України. Звернено увагу на співвідношення процесуального порядку й тактичних прийомів проведення розглянутих слідчих (розшукових) дій, на недоліки їхнього процесуального унормування.

Ключові слова: кримінальне провадження, слідча (розшукова) дія, процесуальний порядок, тактичний прийом, тактичне рішення.

В статье исследован процессуальный порядок проведения отдельных следственных (розыскных) действий по Уголовному процессуальному кодексу Украины. Обращено внимание на соотношение процессуального порядка и тактических приемов проведения рассмотренных следственных (розыскных) действий, на недостатки их процессуального урегулирования.

Ключевые слова: уголовное производство, следственное (розыскное) действие, процессуальный порядок, тактический прием, тактическое решение.

The procedure of carrying out a number of investigative (search) actions in the Criminal procedure code of Ukraine is examined in the article. Attention is drawn to the ratio of the procedural order and the tactics of the conduct in question investigative (search) actions to the shortcomings of their procedural regulation.

Keywords: criminal proceedings, investigative (search) action, procedure, tactic, tactical decision.

Серед засобів криміналістичної тактики особливе місце належить тактичним прийомам. Важливість їхнього вибору та визначення черговості застосування залежить від спрямування конкретної слідчої (розшукової) дії чи її окремих етапів, завдань, які бажає досягти слідчий, слідчої ситуації, у якій її проводитимуть тощо. Ще не почавши їхнє безпосереднє проведення,

слідчому необхідно вирішити ряд питань, що належать до тактичних прийомів: про місце і час, про склад учасників, про підготовку доказів та визначення черговості їх пред'явлення, про засоби фіксації ходу та одержаних результатів. Однак найбільшою мірою обрана тактика слідчої (розшукової) дії відображається під час безпосереднього її проведення.

Тактичні аспекти проведення окремих слідчих (розшукових) є об'єктами пильної уваги І. В. Басистої, А. В. Іщенко, І. І. Когутича, Ж. В. Удовенко, К. О. Чаплинського, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітька, інших науковців України. Останнім часом цим питанням присвятили увагу молоді дослідники, зокрема: І. А. Жалдак (тактика одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб), М. В. Коршиков (пред'явлення осіб та предметів для впізнання), С. П. Стародуб (тактика слідчого експерименту).

У спеціальній літературі надано кілька визначень поняття тактичного прийому. Не маючи за мету розглядати їх більш детально, зазначимо, що підтримуємо позицію ряду науковців, відповідно до якої тактичним прийомом є найбільш раціональний та ефективний спосіб дії або найбільш доцільна лінія поведінки під час збирання, дослідження, оцінки та використання доказів. Норми КПК України, на їхню думку, можуть поділятися на такі групи: а) ті, що визначають зміст тактичних прийомів; б) ті, що вказують на мету застосування тактичних прийомів; в) ті, що вказують на порядок застосування тактичних прийомів; г) ті, що визначають критерії оцінки результатів застосування тактичних прийомів [1, с. 442–443].

Кожен тактичний прийом – це рекомендація, адресована слідчому, про можливість альтернативних варіантів проведення процесуальних дій чи прийняття тактичних рішень. Іншими словами, про тактичний прийом припустимо говорити лише тоді, коли у слідчого є вибір лінії його поведінки. Навпаки, за наявності у КПК України імперативної вказівки про тактичний прийом говорити не можна. Наприклад, частиною 4 статті 236 КПК України передбачено, що у разі відсутності осіб у житлі чи іншому володінні копія ухвали про проведення обшуку повинна бути залишена на видному місці. При цьому слідчий, прокурор зобов'язаний забезпечити схоронність майна, що знаходиться у житлі чи іншому володінні особи, та неможливість доступу до нього сторонніх осіб. Водночас видне місце визначають й обирають у кожному конкретному випадку, залежно від розташування приміщень у житлі чи іншому володінні особи – хол, коридор, кухня чи кімната. Аналогічна ситуація з обов'язком забезпечити схоронність майна – його способи можуть бути різноманітними, а саме: охорона житла, обладнання його сигналізацією, опечатування входних дверей тощо. Але конкретні дії щодо залишення копії ухвали на видному місці чи щодо способу схоронності майна у КПК України не визначені, оскільки ці питання мають тактичний характер.

Серед криміналістів України є прихильники точки зору, що тактичні прийоми можуть бути обов'язковими (передбаченими законом і обов'язковими для виконання) та рекомендаційними (передбаченими чи непередбаченими законом, застосування яких залежить від слідчого) [2, с. 188]. Але більш слушною є позиція тих науковців, які вважають не досить правильною думку, що тактичні прийоми можуть передбачатися у нормах закону [3, с. 141]. У процесуальному законі, пише І. І. Когутич, не можуть міститися тактичні прийоми, бо, по-перше, тактичний прийом ґрунтується на процесуальних нормах і не повинен суперечити їм; по-друге, процесуальна норма, навіть альтернативна, не може бути тактичним прийомом через те, що вона має розпорядчий або обов'язковий характер у певних межах; по-третє, тактичний прийом є більш гнучким, його застосування визначається ситуаційною обумовленістю, яку законодавець у деталях передбачити не може, а може представити і

приписати тільки загальний процесуальний порядок; по-четверте, тактичний прийом не може бути застосований в усіх випадках, а лише за певних умов, обставин, відповідних ситуацій його застосування буде оптимальним [4, с. 308].

З цією позицією в цілому можна погодитися. Водночас аналіз норм КПК України, що врегульовують процесуальний порядок проведення ряду слідчих (розшукових) дій та є підґрунтям для розробки тактичних прийомів, засвідчує неоднакові підходи законодавця щодо унормування цих питань. З огляду на зазначене, розглянемо їх докладніше.

Однією з найбільш розповсюджених слідчих (розшукових) дій є *допит*, проведення якого мало б бути унормоване у загальній нормі статті 224 КПК України. Однак у частинах 1, 2 та 5 цієї статті вказаного Кодексу в основному визначені організаційно-технічні питання, зокрема: проведення допиту за місцем проведення досудового розслідування або в іншому місці за погодженням із особою, яку мають намір допитати; заборона проводити допит без перерви понад дві години, а в цілому – понад вісім годин на день; можливість застосовувати під час допиту фотозйомку, аудіо- та/або відеозапис. Під час проведення цих дій, на нашу думку, у слідчого існує альтернатива щодо лінії своєї поведінки: обрати оптимальне місце допиту, розрахувати час та допитати особу менш ніж за дві години без перерви, вирішити питання про застосування техніко-криміналістичних засобів фіксації, про необхідність залучення перекладача тощо.

В інших частинах статті 224 КПК України йдеться про необхідність встановлення особи, роз'яснення їй прав, а також порядку проведення допиту, причому ця норма носить узагальнений характер, незалежно від того, який процесуальний статус має допитувана особа. Зокрема, у разі допиту свідка він попереджається про кримінальну відповідальність за відмову давати показання і за давання завідомо неправдивих показань, а потерпілий – за давання завідомо неправдивих показань (частина 3); у разі відмови підозрюваного відповідати на запитання, давати показання особа, яка проводить допит, зобов'язана його зупинити одразу після отримання такої заяви (частина 4).

Нарешті, у частинах 6–8 статті 224 КПК України зафіксовані право особи використовувати під час допиту власні документи і нотатки, якщо її показання пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими відомостями, які важко зберегти в пам'яті (це право щодо свідка закріплене також у пункті 5 частини 1 статті 66 КПК України); право за бажанням допитуваної особи викласти свої показання власноручно, а за письмовими показаннями особи їй можуть бути поставлені додаткові запитання (частина 7); право не відповідати на запитання з приводу тих обставин, щодо надання яких є пряма заборона у законі (таємниця сповіді, лікарська таємниця, професійна таємниця захисника, таємниця нарадчої кімнати тощо) або які можуть стати підставою для підозри, обвинувачення у вчиненні нею, близькими родичами чи членами її сім'ї кримінального правопорушення, а також щодо службових осіб, які виконують негласні слідчі (розшукові) дії, та осіб, які конфіденційно співпрацюють із органами досудового розслідування.

Отже, можемо констатувати, що у частинах 1–8 статті 224 КПК України фактично унормовані лише підготовчі дії щодо допиту та ряд прав, якими може скористатися допитуваний. Натомість неврегульованим залишився безпосередній порядок проведення допиту, що мав би охоплювати надання допитуваному можливості під час вільної розповіді розповісти про відомі йому обставини події, відповісти на запитання слідчого, якщо вони

виникли тощо. Невирішеними ці питання залишилися також і у статтях 225–227, 231 КПК України.

У частині 9 статті 224 вказаного Кодексу визначене право слідчого провести *одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб* для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях. На відміну від допиту, зазначену слідчу (розшукову) дію унормовано більш докладно. На початку такого допиту встановлюється, чи знають викликані особи одна одну і в яких стосунках вони перебувають між собою. Свідки попереджаються про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за давання завідомо неправдивих показань, а потерпілі – за давання завідомо неправдивих показань.

Викликаним особам по черзі пропонується дати показання про ті обставини кримінального провадження, для з'ясування яких проводиться допит, після чого слідчим, прокурором можуть бути поставлені запитання. Особи, які беруть участь у допиті, їх захисники чи представники мають право ставити одна одній запитання, що стосуються предмета допиту. Оголошення показань, наданих учасниками допиту на попередніх допитах, дозволяється лише після давання ними показань.

Аналізована процесуальна норма містить заборону проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, а також щодо злочинів, вчинених із застосуванням насильства або погрозою його застосування, за участі малолітнього або неповнолітнього свідка чи потерпілого разом з підозрюваним. Інші випадки, коли краще не проводити цю слідчу (розшукову) дію (потенційні учасники цієї дії знають мову, якої не знає слідчий; особи схильні до зміни свідчень тощо), належать до криміналістичних рекомендацій, що реалізуються слідчим у його тактичному рішенні – проводити одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб чи відмовитися від нього.

З огляду на зазначене, на відміну від допиту, порядок проведення одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб викладений у частині 9 статті 224 КПК України досить детально. У цій процесуальній нормі унормовано, які саме дії, у якій послідовності мають бути проведені та у яких випадках від проведення цієї процесуальної дії слід відмовитися.

Увагу в КПК України присвячено врегулюванню тактично складної й самобутньої слідчої (розшукової) дії – *пред'явленню для впізнання*. Враховуючи обмежений обсяг статті, звернемо увагу лише на один його вид – пред'явлення особи для впізнання. У частинах 1, 2 статті 228 КПК України визначено окремі напрями діяльності слідчого на підготовчому етапі проведення пред'явлення особи для впізнання: попередній допит особи, яка впізнає, для отримання відповідей на питання, чи може вона впізнати цю особу, який вона мала зовнішній вигляд і прикмети цієї особи. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак, у протоколі зазначається, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати особу. Забороняється попередньо показувати особі, яка впізнає, особу, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, та надавати інші відомості про прикмети цієї особи.

До підготовчого етапу пред'явлення для впізнання належить також підбір статистів – осіб тієї ж статі, яких має бути не менше трьох і які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі. Перед тим, як пред'явити особу для впізнання, їй пропонують у відсутності особи, яка впізнає, зайняти будь-яке місце серед інших осіб, яких пред'являють (частина 2 статті 228 КПК України).

Під час безпосереднього проведення пред'явлення для впізнання особі, яка впізнає, пропонують вказати на особу, яку вона має впізнати, і пояснити, за якими ознаками вона її впізнала. Результат пред'явлення для впізнання фіксують у протоколі і він є позитивним, коли впізнаючий категорично заявляє, що він впізнав певну особу, та вказує не лише загальні ознаки, а й особливі, на яких обґрунтоване впізнання [5, с. 194].

Відповідно до пункту б) частини першої статті 15 Закону України від 23 грудня 1993 року № 3782-ХІІ «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» одним із заходів забезпечення безпеки є проведення пред'явлення для впізнання поза візуальним та аудіоспостереженням того, кого впізнають, з дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства. Порядок проведення цього виду пред'явлення для впізнання у частинах 4, 5 статті 228 КПК України чітко не визначений, однак він свого часу був предметом детального розгляду на монографічному рівні [6].

Таким чином, пред'явлення для впізнання особи врегульоване у статтях 228 та 231 чинного КПК України досить детально, з урахуванням ряду особливостей підготовчого, робочого та заключного етапів його проведення. Цього не можна сказати про іншу слідчу (розшукову) дію – *слідчий експеримент*, визначену у єдиній статті 240 цього Кодексу. У зазначеній нормі мав би бути унормований процесуальний порядок проведення слідчого експерименту, але він фактично відсутній. Аналіз цієї статті засвідчує, що у ній лише визначені види слідчого експерименту (відтворення дій, обстановки, обставин певної події та проведення необхідних дослідів чи випробувань) й ряд умов його проведення (за участі спеціаліста, підозрюваного, потерпілого, свідка, захисника, представника; проведення вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапису, складання планів і схем, виготовлення графічних зображень, відбитків та зліпків; проведення слідчого експерименту за умови, що при цьому не створюється небезпека для життя і здоров'я осіб, які беруть у ньому участь, чи оточуючих, не принижуються їхні честь і гідність, не завдається шкода; правові підстави його проведення в житлі чи іншому володінні особи). Водночас проведення слідчого експерименту з метою перевірки й уточнення свідчень на місцевості та з метою проведення дослідів чи випробувань мають відчутну специфіку, на чому цілком слушно акцентовано увагу у спеціальній літературі [7, с. 508–515]. Слідчому експерименту в системі слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні України присвячено дисертацію Т. М. Балицького на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, захищену у 2015 році. Проте тактика його проведення досліджена у загальному аспекті, без розгляду вказаної нами специфіки. Щоправда, цілком слушною є спрямована на удосконалення унормування проведення слідчого експерименту пропозиція цього автора внести зміни до частини 6 статті 240 КПК України, яку викласти у такій текстовій редакції: «Про проведення слідчого експерименту слідчий, прокурор складає протокол.

У протоколі зазначається мета, час, місце, умови, процес проведення слідчого експерименту; які дослідні дії проводилися, в якій послідовності, ким і скільки разів; отримані результати» [8, с. 14].

Досить складним з процесуальної та криміналістичної точок зору є *обшук* – слідча (розшукова) дія, визначена у статтях 234–236 КПК України. Однак, як і у попередньому випадку, змушені констатувати, що процесуальний порядок його проведення фактично не визначений. Зокрема, у частині 3 статті 236 КПК України лише вказано, що перед початком виконання ухвали слідчого судді особі, яка володіє житлом чи іншим володінням, а за її відсутності – іншій присутній особі повинна бути пред'явлена ухвала і надана її копія. Але невинирішеними

залишилися питання щодо подальших дій слідчого: чи потрібно пропонувати обшукуваному добровільно видати речі й документи, як слід діяти у випадку відмови обшукуваного тощо. На нашу думку, зазначені норми КПК України повинні містити алгоритм дій слідчого, що мають носити усистемлений характер: які саме дії та у якій черговості слід провести. Крім того, потребує вирішення питання щодо можливості примусового відкриття дверей приміщення, де проводимуть обшук. Адже у частині 6 статті 236 КПК України зазначено, що слідчий під час проведення обшуку має право відкривати закриті приміщення, сховища, речі, якщо особа, присутня при обшуку, відмовляється їх відкрити, або обшук здійснюється за відсутності осіб, які володіють житлом чи іншим володінням, або інших осіб. Вважаємо, при вирішенні цього питання слід перш за все визначити момент початку проведення обшуку – після прибуття на місце його проведення або після проникнення у житло чи інше володіння особи, де слідчому дозволяється відкривати закриті приміщення, сховища чи речі.

Огляд житла або іншого володіння особи здійснюють згідно з правилами КПК України, передбаченими для обшуку житла чи іншого володіння особи (частина 2 статті 237 цього Кодексу). Ця редакція правової норми викликає заперечення. Насправді, між оглядом і обшуком є багато спільного: їх проводять у житлі чи іншому володінні особи, аналогічними можуть бути склад учасників, перелік речей і документів, що можуть бути вилучені під час їхнього проведення тощо. Принципова різниця між ними полягає у тому, що обшук належить до заходів процесуального примусу, а огляд – ні. Тож проведення дій, можливих під час обшуку (примусовий пошук у житлі чи іншому володінні особи, обшук особи, яка перебуває у приміщенні, відкриття закритих приміщень), також і під час огляду повністю нівелює різницю між цими різними слідчими (розшуковими) діями. З цієї причини норму частини 2 статті 237 КПК України слід скасувати як таку, що не відображає особливостей проведення дій, можливих під час огляду.

З огляду на зазначене, вважаємо, що порядок проведення ряду слідчих (розшукових) дій потребує суттєвого законодавчого доопрацювання. Після набрання чинності 20 листопада 2012 року КПК України зміни і доповнення щодо проведення допиту (стаття 224), огляду (стаття 237), слідчого експерименту (стаття 240) не вносилися, а доповнення щодо обшуку (частини 7, 9 статті 236), не стосуються розглянутих нами питань. На наше переконання, проведення слідчих (розшукових) дій під час збирання доказів у кримінальному провадженні є винятково важливим заходом. Саме тому норми КПК України, відповідно до яких здійснюють розробку тактичних прийомів, повинні містити чіткі й зрозумілі відповіді на питання, як саме, за якою структурою і у якій послідовності проводити кожну зі слідчих (розшукових) дій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверьянова Т. В. Криміналістика : учебник для вузов / Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2007. – 944 с.
2. Кузьмічов В. С. Криміналістика : навч. посіб. / В. С. Кузьмічов, Г. І. Прокопенко; за заг. ред. В. Г. Гончаренка та Є. М. Моїсєєва. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 368 с.
3. Шепітько В. Ю. Криміналістика : курс лекцій / В. Ю. Шепітько. – 4-е. изд. – Х. : ООО «Одиссей», 2011. – 368 с.
4. Когутич І. І. Криміналістика : курс лекцій / І. І. Когутич. – К. : Атіка, 2008. – 888 с.
5. Удовенко Ж. В. Криміналістика : конспект лекцій / Ж. В. Удовенко; за заг. ред. В. І. Галагана. – К. : Центр учбової літератури, 2016. – 320 с.

6. Галаган В. І. Процесуальний порядок і тактика пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням того, кого впізнають : монографія / В. І. Галаган, І. В. Басиста. – К. : КНУВС, 2007. – 236 с.
7. Криміналістика : підручник / В. В. Пяковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін. – К. : Центр учбової літератури, 2015. – 704 с.
8. Балицький Т. М. Слідчий експеримент в системі слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Т. М. Балицький. – Ірпінь : Національний університет державної податкової служби України, 2015. – 19 с.